

فصلنامه تخصصی اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال سوم، شماره سوم و چهارم، پاییز - زمستان ۱۳۹۷ [انتشار: پاییز ۱۳۹۹]

سرمسخر: اندر نگاهداشت جانب اهل وفا • تلفظ صامت‌های عربی «ض» و «ظ» در زبان فارسی / علی‌اشرف صادقی • درباره تاریخ تألیف نزهة المجالس جمال‌الدین خلیل شروانی و نمونه خط شمس‌الدین جونی اول / عبداللّٰه شیخ‌الحکامی • رباعیات خیتام، بررسی دستنویس محمد قوام / سید علی میرافشلی / نسخه‌های تازه‌یافت از معدن‌الذکر در مجارستان / عارف نوشاهی • اشعار کافی ظفر در سفینه صائب / محسن ذاکر‌الحسنی «پوند» • ابیاتی نویافته از آخرین نامه ابوشکور بلخی / سید محمدحسین حکیم • شهید بلخی، شاعر و فیلسوف هم‌عصر رازی / فرانسوا بلوا، ترجمه: میرسالار رضوی • یادگار تصویری چاپ سنگی زیارت کربلای معلى / علی بودری • دگرگونی دو وزن دوری‌شده، بررسی تاریخی و تحلیل موسیقایی / بهرام بنائی • معرفی و تصحیح فرسنامه‌ای کهن / یاسین اسماعیلی • ترجمه‌ای کهن از قصیده نوبه ابوالفتح بستی / فاطمه شاملو • مجله مولانا رومی (جلد ۲۰، ۲۰۲۰) / مجالدین کیوانی • شعر تغزلی فارسی در دوران کلاسیک، ۸۰۰-۱۵۰۰: غزل، قصیده و رباعی / مجالدین کیوانی • دستور الملوک میرزا رفیعا با ملاحظاتی درباره دو متن مشابه آن / علی صفری آق‌قلعه • نگاهی به فرهنگنامه توصیفی پزشکی در شعر کهن فارسی / اکبر حیدرانی • نگاهی به تصحیح خلاصه الاشعار و زیادة الافکار (بخش قزوین، گیلان و دارلرز و نوا) / مرتضی موسوی • نقد و بررسی دیوان اشعار شهاب‌الدین عماد بخارایی / محسن شریفی صحنی • مروری بر کتاب ان‌لئون در عرصه علم و سیاست / هدیه رهبری • ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۵) / ستایش دشتی • آثار پیکوی ابراهیم افندی / نصرالله صالحی • چند نکته درباره ابوعلی تیرانی (تیرانی) / اکبر نعمی • ابوعلی تیرانی، صاحب کتاب المصداق / سید احمدرضا قائم‌مقامی • عبید یا عبید زاکانی، درنگی بر اشعار منسوب به عبید در مجموعه لطایف و سفینه ظریف / فرنام حقیقی • خودنقادی، ذیلی بر مقاله پیشین نگارنده / محسن شریفی صحنی

فهرست

سر سخن

اندر نگاهداشت جانب اهل وفا..... ۴-۳

جستار

تلفظ صامت‌های عربی «ض» و «ظ» در زبان فارسی / علی‌اشرف صادقی..... ۱۲-۵
درباره تاریخ تألیف نزهة المجالس جمال‌الدین خلیل شروانی و نمونه خط شمس‌الدین
جوینی اول / عمادالدین شیخ‌الحکمایی..... ۱۵-۱۳
رباعیات خیتام، بررسی دستنویس محمد قوام / سید علی میرافضلی..... ۲۲-۱۶
نسخه‌ای تازه یافت از معدن الدرر در مجارستان / عارف نوشاهی..... ۲۶-۲۳
اشعار کافی ظفر در سفینه صائب / محسن ذاکر الحسینی «پرنده»..... ۲۸-۲۷
ابیاتی نویافته از آخرین نامه ابوشکور بلخی / سید محمدحسین حکیم..... ۳۲-۲۹
شهید بلخی، شاعر و فیلسوف هم‌عصر رازی / فرانسوا دیلو؛ ترجمه: میرسالار رضوی..... ۳۹-۳۳
یادگار تصویری چاپ سنگی زیارت کربلای معلی / علی بوذری..... ۴۵-۴۰
دگرگونی دو وزن دوری شده، بررسی تاریخی و تحلیل موسیقایی / بهراد بنائی..... ۵۸-۴۶
معرفی و تصحیح فرسنامه‌ای کهن / یاسین اسماعیلی..... ۷۱-۵۹
ترجمه‌ای کهن از قصیده نونیه ابوالفتح بستی / فاطمه شاملو..... ۸۲-۷۲

نقد و بررسی

مجله مولانا رومی (جلد نهم، ۲۰۲۰م) / مجتالدین کیوانی..... ۸۸-۸۳
شعر تغزلی فارسی در دوران کلاسیک، ۸۰۰-۱۵۰۰: غزل، قصیده و رباعی / مجتالدین کیوانی..... ۹۴-۸۹
دستور الملوک میرزا رفیعاً با ملاحظات دربارۀ دو متن مشابه آن / علی صفری آق‌قلعه..... ۱۰۹-۹۵
نگاهی به فرهنگنامه توصیفی پزشکی در شعر کهن فارسی / اکبر حیدریان..... ۱۱۶-۱۱۰
نگاهی به تصحیح خلاصه الاشعار و زبدة الافکار (بخش قزوین، گیلان و دارالمرز و نواحی آن) / مرتضی موسوی.....
..... ۱۲۸-۱۱۷
نقد و بررسی دیوان اشعار شهاب‌الدین عمیق بخارایی / محسن شریفی صحی..... ۱۳۴-۱۲۹
مروری بر کتاب ان‌لمتون در عرصه علم و سیاست / هدیه رهبری..... ۱۳۶-۱۳۵

پژوهش‌های وابسته

ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۵) / ستایش دشتی..... ۱۴۱-۱۳۷

ایران «متون و منابع عثمانی»

آثار پیجوی ابراهیم افندی / نصرالله صالحی..... ۱۴۴-۱۴۲

درباره نویسندگی

چند نکته درباره ابوعلی تیزانی (تیزانی) / اکبر نحوی..... ۱۴۷-۱۴۵
ابوعلی تیزانی، صاحب کتاب المصادر / سید احمد رضا قائم مقامی..... ۱۵۰-۱۴۸
عبید یا عبید زاکانی، درنگی بر اشعار منسوب به عبید در مجموعه لطایف و سفینه ظرایف /
فرزام حققی..... ۱۶۲-۱۵۱
خودانتقادی، ذیلی بر مقاله پیشین نگارنده / محسن شریفی صحی..... ۱۶۴-۱۶۳

نقد و بررسی دیوان اشعار شهاب‌الدین عمیق بخارایی

محسن شریفی صبحی

دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد مشهد
mohsen.sharifi66@yahoo.com

و این اشکالات او را به تصحیح مجدد دیوان عمیق بخاری واداشته‌است. من در این نوشتار، به اشکال دوم مصحح بر تصحیح نفیسی وارد نمی‌شوم، چرا که، برخلاف نظر ایشان، معتقدم زحمت اصلی را در این راه سعید نفیسی کشیده‌است و هر که پس از او در مسیر تصحیح دیوان عمیق گام بزند، دنباله‌روی خواهد بود. همچنین خطاهای ساختاری در مقدمه و تعلیقات و میزان آشنایی مصحح با امر تصحیح، پیشتر مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌است (رک. راستی‌پور، ۱۳۹۱). اما با بررسی حاصل کار مصحح در دو اشکال دیگری که بر کار نفیسی وارد دانسته‌است، درمی‌یابیم که او در کار خویش با موفقیت فاصله بسیار دارد؛ زیرا نه تنها اشعاری را به اشتباه به عمیق نسبت داده‌است - کاری که به‌زعم ما نفیسی نکرده‌است -، بلکه ابیات بسیاری نیز همچنان در دیوان عمیق موجود است که انتساب آنها به وی قطعاً ممکن نیست و مصحح نتوانسته‌است گره از انتسابات غلط در این دیوان باز کند. پیش از ورود به بحث اصلی مقاله، برای مبتدیانی چون خود، می‌گویم که کار مصحح متون قدیم، فقط این نیست که شکل صحیح واژه‌های غلط یا مخدوش را بخواند و یا از بین ضبط‌های گوناگون، صورت صحیح کلمات، عبارات و جملات را، طبق سبک و بیان مؤلف، بازسازی کند؛ یا

دیوان اشعار شهاب‌الدین عمیق بخارایی. به تصحیح علیرضا شعبانلو. تهران: انتشارات آزما، ۱۳۸۹ ش. ۴۹۶ ص.

در مقدمه آخرین تصحیح دیوان عمیق، به تصحیح علیرضا شعبانلو، آمده‌است که اشعار عمیق با بررسی و ارزیابی محققانه از اشعار شاعران دیگر جدا شده و با تعمق در نسخ و متونی که سعید نفیسی - مصحح پیشین - در اختیار نداشته، دیوانی منقح و پاکیزه به دست داده شده‌است. این تصحیح، رساله دکتری مصحح است که با راهنمایی مهدی ملک ثابت و یدالله جلالی پندری به انجام رسیده‌است. مصحح در دو موضع از مقدمه خویش نقدی بر سعید نفیسی وارد داشته‌است:

... حاوی همه اشعار موجود عمیق نیست و از طرف دیگر هیچ گونه تصحیحی در آن صورت نگرفته است؛ در این دیوان ۸۰۶ بیت شعر به نام عمیق ذکر شده که ۳۱ بیت از این اشعار مربوط به یک قصیده ابوالعلا عطا بن یعقوب است. (ص ۱۴، و نیز ص ۲۸)

در واقع، به‌زعم او، چاپ نفیسی از دیوان عمیق:

- حاوی تمام اشعار نیست.
- تصحیح علمی نیست.
- شعر عطاء بن یعقوب وارد آن شده‌است.

غبار دستکاری‌های متوالی کاتبان و صاحبان نسخ خطی در طی قرون را از چهره متون موجود بزدايد و آن را به متن اصلي شاعر و نویسنده نزدیک نماید. همه اینها زمانی ارزشمند خواهد بود که مصحح با رجوع به منابع اصیل و دست اول، هویت متن و اجزای آن و صاحب آن را شناخته و شناسانده باشد و به منابع نامعتبر، که از واقعیت‌های علمی و ارزیابی‌های محققانه به دورند توجه نکند. بسیاری از اشعار ثبت شده در دیوان‌های شعری دستنویس و حتی چاپی، تحت تأثیر انتساب‌های نادرست است و اصلاح آنها دقت نظر مصحح را در امر نسخه‌پژوهی و متن‌پژوهی می‌طلبد. از این رو باید بخش بزرگی از کار مصحح، پیش از ورود به کار تصحیح، رسیدگی به امر خطیر شناسایی هویت اصلي شاعران این قبیل اشعار باشد.

مقصود از این جستار معرفی اشعار و ابیاتی است که به نادرست، در این تصحیح، به عمیق منسوب گشته و ذیل اشعار او درج شده است؛ یعنی اشعاری که مصحح شکی در انتساب آنها به عمیق نداشته است، اما طبق بررسی نگارنده انتساب آنها به او مردود است. در واقع مصحح، به تبع ایرادی که بر نفیسی گرفته، مبنی بر اینکه متن تصحیح شده او حاوی تمام اشعار عمیق نیست، شمار بسیاری از اشعار دیگران را بر عمیق بسته و شمار انتساب‌های غلط به او را افزایش داده است.

◀ پانزدهمین قصیده‌ای که در تصحیح شعبانلو به نام عمیق ثبت شده با مطلع زیر و دارای ۱۲ بیت است (ص ۲۹۵):

به گردون برین بر شد ز فخر این ملک ایران
که گسترد از برش سایه خجسته رایت سلطان

منبع مصحح جهت درج این شعر، نسخه چاپی نفیسی و نسخه ش ۵۳ دانشگاه تهران (کتابت قرن ۱۱ یا ۱۲ ق) است. این شعر از عمیق نیست و ۳۰ بیت آن در متن چاپی کتاب مونس الاحرار - مکتوب به سال ۷۴۱ ق - به نام عبهری ثبت شده است (جاجرمی، ۱۳۳۷: ۴۷۷). این قصیده در عرفات العاشقین (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۵/ ۲۵۸۰) و نیز در مجمع الفصحا (هدایت، ۱۳۸۲: ۱۲۳۷) به نام عبهری آمده است.

◀ ذیل اشعار پراکنده، ۳ بیت به نام عمیق آمده که منابع

آن، علاوه بر دو منبع ذکر شده در مورد قبل، کتاب هفت اقلیم امین احمد رازی نیز بوده است (ص ۳۱۶):

بویی که از بهار نسیم صبا برد
گویی همی ز طره دلدار ما برد

این شعر سه‌بیتی که مصحح آن را از عمیق دانسته است، با ۱۳ بیت در لباب الالباب عوفی به نام مؤیدالدین نسفی آمده (عوفی، ۱۳۶۱: ۳۶۱) و با ۱۴ بیت به نام همود در عرفات العاشقین نیز دیده می‌شود (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۶/ ۳۸۸۸).

◀ همچون نمونه پیشین، ۳ بیت به نام عمیق دیده می‌شود که از او نیست (ص ۳۱۸):

ای عارض تو چون گل و زلف تو چو سنبیل
من شیفته و فتنه آن سنبیل و آن گل

منبع انتساب این شعر نیز چاپ نفیسی و جنگ ش ۲۴۲۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران است که در سده ۱۱ کتابت شده است. انتساب این قصیده نیز به عمیق غلط است و با ۳۹ بیت در دیوان عبدالواسع جبلی مشاهده می‌گردد (جبلی، ۱۳۷۸: ۲۴۳).

◀ نفیسی با استناد به کتاب سلم السماوات، ۵ بیت را که با قصیده معروف «خیز ای بت بهشتی و آن جام می بیار...» هم وزن و قافیه بوده، به این شعر افزوده است (عمیق بخاری، ۱۳۳۹: ۱۶۸).

از جود دست تو عجب آید مرا همی
تا بر عنان چگونه کنی دست استوار

این بیت و ۴ بیت دیگر، به تبعیت از نفیسی، در چاپ شعبانلو نیز وارد شده است (ص ۲۵۱). اما این ابیات در خلال قصیده‌ای ۴۵ بیتی از ازرقی آمده و متعلق به اوست (ازرقی هروی، ۱۳۹۸: ۹۲ و ۳۱۹ ذیل تعلیقه بیت ۷۷۵).

◀ مصحح به استناد نسخه چاپ تبریز و لغت نامه دهخدا - که گویا منبع دهخدا نیز همان چاپ تبریز بوده - قطعه‌ای ۱۲ بیتی را به نام عمیق ثبت کرده است که در تصحیح نفیسی، به درستی، اثری از آن نیست (ص ۳۲۱):

هر آن‌گه که تا من نیابم [صح: نیابم] نخوانی
چنان باشد ایدون که آیم برانی

غم تو خجسته بادا که غمی است جاودانی
ندهم چنین غمی را به هزار شادمانی
منم آن که خدمت تو کنم و نمی توانم
تویی آن که چاره من نکنی و می توانی

اقدام نسخ حاوی این انتساب، تاریخ ۱۰۳۶ ق دارد و دو نسخه سده یازدهمی دیگر نیز آن را تکرار کرده اند. شعبانلو به تبع این اسناد نامعتبر، بی آنکه به منابع دیگر رجوع کند، این دو بیت را به نام عمیق به ثبت رسانیده است. اما طبق قول اوحدی در عرفات العاشقین، این ۲ بیت به همراه بیتی دیگر، به خواجه نصیر طوسی منسوب است (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۷/۴۲۷۴). آنچه حائز اهمیت است، نسبت داده شدن این شعر، همراه با ابیاتی دیگر و در قالب غزل، در متون قدیم به شاعری به نام «سیفی» است. در دستنویس مجموعه لطایف و سفینه ظرایف (سیف جام، مجموعه، بریتانیا: ۳۳۸) غزلی ده بیتی آمده که نام شاعر آن «مولانا سعدالدین هروی» ذکر شده است. اما این شعر با تخلص سیفی آمده و محتمل است کاتب این مجموعه به اشتباه سیفی یا سیف الدین هروی را سعدالدین هروی گفته باشد. بلافاصله بعد از آن غزلی شش بیتی با عنوان «وله» به آن پیوسته است. نظر به انتساب این شعر در هر دو تصحیح دیوان عمیق به عمیق بخاری، و نیز عدم نشر صورت کامل و اصیل آن تا کنون، این غزل طبق ضبط جنگ مذکور در زیر می آید:

غم تو خجسته بادا که غمی است جاودانی
ندهم چنین غمی را به هزار شادمانی
غم اوز خرمی به تو در این سخن نگویی
ستمش به از نوازش تو در این زبان ندانی
دل من کجا پذیرد عوض تو دیگری را
به تو دیگری نماند تو به دیگری نمانی
منم آن که خدمت تو کنم و نمی توانم
تویی آن که چاره من نکنی و می ندانی
به عتاب و ناز گفתי که بر آتشت نشانم
چو مرا بسوخت عشقت چه بر آتشم نشانی؟
به زبان حال گفתי که بخواه حاجت از من
به کدام عمر خواهم به کدام زندگانی؟

این قطعه به انوری نیز منسوب شده و بر اساس دستنویس های مورخ ۹۸۸، ۱۰۱۹ و ۱۰۲۳ ق در دیوان وی جای گرفته است (انوری، ۱۳۷۶: ۲/۷۵۵).

در تذکره بتخانه (صوفی مازندرانی، بتخانه، مجلس: ۶۰۲/۲) نیز همین قطعه به نام علی ابن حسن باخرزی موجود است. نگارنده جز بتخانه در جنگی متأخر و متعلق به کتابخانه ملی (ش ۲۶۹-۶) نیز چنین نسبتی را دیده است. اما آنچه نسبت شعر به باخرزی را تقویت می کند، ذکر آن در کلام مجد همگر، شاعر قرن هفتم، است که به نقد شعر باخرزی و تحسین عمادی از این شعر پرداخته است؛ زیرا عمادی باخرزی را «حسان ثانی» نامیده بود:

اگر چه عمادی ز دریای خاطر
نکرده ست تقصیر در درفشانی
خطا گفت این لفظ کز لفظ و معنی
علی حسن بود حسان ثانی
بدان قطعه مفتون شده ست او کجا گفت
«هر آن گه که چون من نیایم نخوانی»

(مجد همگر، ۱۳۷۵: ۶۳۰؛ به نقل از خادمی و کرمی، ۱۳۹۳: ۱۹۳)

از این رو ذکر شعر مذکور به نام عمیق به کلی اشتباه است. **◀ قطعه ۱۳ بیتی زیر نیز با استناد به جنگ ش ۲۳۲۶ کتابخانه مجلس - متعلق به سده ۱۱ - به نام عمیق درج گشته است (ص ۳۲۲).** این شعر نیز به درستی در تصحیح نفیسی جای ندارد:

ای رسیده در سخا جایی که هست
ذکر حاتم با کفت افسانه ای

اما این شعر در جمع اشعار کمال اصفهانی (۱۳۴۸: ۴۶۲) آمده و در بهترین و قدیم ترین نسخ دیوان کمال موجود است، که از نظر مصحح دیوان عمیق به دور مانده است. نسخه ع در تصحیح دیوان کمال که مورد استفاده بحرالعلومی بوده و متعلق است به کتابخانه عزت قویون ترکیه، در سال ۶۸۸ ق کتابت شده و این شعر را به نام کمال ثبت نموده است. همچنین نسخ کتابخانه ملک و چستربیتی که در قرن هفتم کتابت شده اند نیز حاوی این شعرند.

◀ مصحح دو بیت زیر را به نام عمیق آورده است (ص ۳۲۱):

همین غزل با تفاوتی اندک در واژه‌ها و با ۷ بیت، ذیل «لا ادری قائله» در سفینه انیس العارفين و مونس الموحدين (مکتوب در ۸۲۷ق) نیز مشاهده می‌گردد (تاج‌الدین تبریزی، انیس العارفين، سلیمانیه: ۲۲۲). صاحب عرفات با وجود نقل آن ذیل احوال خواجه نصیر و انتساب این شعر به وی، در بخشی که به معرفی سیفی هروی پرداخته و او را از متوسطین خوانده، این شعر را با ۵ بیت به نام او ذکر کرده‌است (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۳/ ۱۸۷۵).

وجود این شعر در جنگ‌های قرن هشتم و نهم انتساب را آن به سیفی هروی - که از متوسطین و معاصران امیر علیشیر نوایی است - باطل می‌کند؛ اما با توجه به اینکه نسبت شاعر در مجموعه لطایف نیز هروی است و چنانکه گفته شد، احتمال اشتباه کاتب در ذکر نام شاعر نیز دور از ذهن نیست، می‌توان به وجود دو شاعر با نام سیفی هروی، یکی در سده‌های هشتم و نهم و دیگری در عهد امیر علیشیر، قائل شد. در هر صورت، در اینکه شاعر غزل مذکور سیفی نام دارد و انتساب آن به عمیق یا خواجه نصیر غلط است، کمتر می‌توان شک کرد.

◀ رباعی زیر به نام عمیق آمده‌است (ص ۳۰۹):

تادیده بر آن عارض گلگون افتاد
چشم ز سرشک چشمه خون افتاد
هر راز که در پرده دل پنهان بود
با خون دلم ز پرده بیرون افتاد

اقدام منابع مصحح جهت این انتساب، هفت اقلیم امین احمد رازی است. این رباعی در مختارنامه مصحح شفیع کدکنی، که بر اساس دو نسخه مورخ ۷۱۳ق و ۸۲۶ق تصحیح شده، به چشم می‌خورد و از آن عطار است (عطار، ۱۳۸۶: ۲۵۴).

◀ رباعی زیر نیز به غلط به نام عمیق آمده‌است (ص ۳۰۹):

نه دل ز تمنای تو در بر گنجند
نه عشق ز سودای تو در سر گنجند
ای موی میان از کمرت در رشکم
کانجا که وی است موی کی در گنجند

این رباعی نیز از عطار است (همان: ۲۷۶).

◀ رباعی دیگری به نام عمیق آمده‌است (ص ۳۱۱):

از واقعه روز پسین می‌ترسم
از حادثه زیر زمین می‌ترسم
گویند مرا از چه سبب می‌ترسی
از مرگ گلوگیر چنین می‌ترسم
که از عطار است (همان: ۱۹۱).

◀ ایضاً رباعی زیر (ص ۳۱۱):

چون نعره زنان قصد به کوی تو کنم
جان در سر کار آرزوی تو کنم
در هر نفسم هزار جان می‌باید
تا رقص‌کنان نثار روی تو کنم
این رباعی با ردیف «کنیم» در مختارنامه ثبت است (همان: ۲۲۱).

◀ رباعی دیگری که به غلط به عمیق نسبت داده شده (ص ۳۱۳) و متعلق به عطار است (همان: ۱۷۸):

نه در ره اقرار قراری داری
نه از صف انکار کناری داری
می‌پنداری که کار تو سرسری است
کوته نظرا دراز کاری داری

تا بدینجا نشان داده شد که ۱۲ شعر، حاوی ۶۰ بیت، در تصحیح شعبانلو به نام عمیق درج شده و انتساب آنها غلط بوده و به شاعران دیگر تعلق داشته‌است؛ حال آنکه انتساب این اشعار به عمیق، از نظر مصحح قطعی و درست تلقی شده‌است.

اشعار دیگری نیز در این چاپ وجود دارد که انتساب آنها به عمیق محل تردید است و این امر از دید ایشان پنهان مانده‌است؛ برای مثال شعر «تا گرد رخت سنبل تر کاشته‌اند...» (ص ۳۱۰) در جمع رباعیات عمیق آمده و در دیوان چاپی رشید و طواط نیز مشاهده می‌گردد (رشید و طواط، ۱۳۳۹: ۶۱۴). این رباعی در تصحیح نفیسی موجود نیست.

است و با ابیاتی بیشتر و کامل تر به نام وی، در متون مختلفی چون سفینه شمس حاجی (مورخ ۷۴۱ق)، جنگ اسکندر میرزا (مورخ ۸۱۳-۸۱۴ق) و جنگ محمود شاه نقیب (مورخ ۸۲۷ق) مشاهده می‌گردد (عظیمی، ۱۳۹۰: ۷۸).

می‌توان گفت یک‌سوم از صفحات کتابی که اشعار عمیق در آن به ثبت رسیده صرف درج اشعاری گشته که خود مصحح نیز اذعان دارد که قطعاً از عمیق نیست و در انتساب آن اشعار به دیگران شک نداشته‌است. جای دادن این دست اشعار - که می‌شد به جهت معرفی به مخاطب فقط مطلع آنها ذکر شود - ذیل اشعار منسوب به عمیق کاری نادرست است و در تصحیح دواوین شاعران امری رایج نیست.

طبق آنچه گفته شد، این چاپ هرگز علمی و محققانه نیست و انتظارات را در باب انتشار تصحیحی در خور از اشعار عمیق برآورده نکرده‌است، زیرا در آن:

۱. حداقل ۱۱ شعر شامل ۵۵ بیت به عمیق نسبت داده شده که مسلماً از او نیست؛
۲. برخی اشعار به دیگران نیز منسوب است (چون اشعار مشترک با رودکی و وطواط) که مصحح وظیفه دارد ابتدا صحت انتساب اینگونه اشعار به عمیق را اثبات نماید، سپس به نشر آنها به نام او - آن هم در بخش اشعاری که مسلماً از او دانسته شده - اقدام کند.
۳. بسیاری از اشعار شاعران دیگر همچون عطای رازی وجود دارد که مصحح با علم به انتساب غیر ممکن یا ضعیف آنها به عمیق، اینگونه اشعار را به نام منسوبات به این شاعر - اغلب با استناد به چاپ غیر علمی تبریز - نشر داده و کتاب خویش را حجیم کرده‌است.

منابع

- ازرقی هروی (۱۳۹۸). دیوان. تحقیق و تصحیح مسعود راستی‌پور و محمدتقی خلوصی. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- انوری ایبوردی، اوحدالدین (۱۳۷۶). دیوان. به تصحیح محمدتقی مدرس رضوی. چ ۴. تهران: علمی و فرهنگی.
- اوحدی، تقی‌الدین (۱۳۸۹). عرفات العاشقین و عرصات

یا بیت «گرفت آب کاشه ز سرمای سخت...» (ص ۳۱۴) به رودکی نیز منسوب است (رودکی، ۱۳۴۱: ۵۴۱) و مصحح، بر خلاف نفیسی که این امر را متذکر شده، از کنار آن گذشته‌است.

گفته شد که یکی از علل سه‌گانه‌ای که شعبانلو را واداشته تا به تصحیح مجدد دیوان عمیق بپردازد، وجود قصیده‌ای از ابوالعطاس که داخل در دیوان عمیق تصحیح نفیسی شده‌است و این موضوع اصلاً عقلانی و منطقی نمی‌نماید! زیرا با مراجعه به تصحیح نفیسی درمی‌یابیم که وی به روشنی توضیح داده که این شعر به عمیق منسوب است و از نظر وی این انتسابی غلط است؛ در ضمن خود نفیسی اذعان دارد که با وجود ذکر تخلص «عطا» در پایان قصیده، این شعر نمی‌تواند از عمیق باشد و گفته که عوفی نیز در لباب‌الالباب این شعر را به عطای رازی نسبت داده‌است. جالب اینکه شعبانلو تمام این قصیده عطای رازی را در دیوان مصحح خود آورده‌است، در حالی که وجود آن در چاپ نفیسی را برنتابیده و مشکل دار قلمداد کرده و آن را یکی از علل روی آوردن خود به تصحیح مجدد دیوان خوانده‌است!

همچنین کاملاً مشخص است بیشتر صفحاتی که ایشان با نام «اشعار منسوب به عمیق» وارد دیوان کرده، اشعاری است که مسلماً نمی‌تواند از عمیق باشد و در چاپ ۶۰ سال پیش نفیسی نیز چنین خطایی روی نداده‌است. وقتی عوفی در لباب شعر «هرگز نگار طره به هنجار نشکند» را قصیده مشهور حسام‌الدین نسفی خوانده و داستان ملاقات این شاعر با خاقانی پشت این شعر است، چه علتی دارد که مصحح تمام آن را به نام عمیق نقل کند و بگوید در چاپ تبریز - که به گفته خود او از شمار ۶۲۴ بیتی که در این چاپ به نام عمیق ضبط شده، ۲۲۷ بیت آن از شاعران دیگر است - به نام عمیق آمده‌است (ص ۳۲۷)؟

بسیاری از اشعار دیگر نیز فقط با سند بی اعتبار چاپ تبریز به چاپ ایشان راه یافته‌اند. مثلاً شعر «صبا چو غالیه سایی گرفت در گلزار» را آورده‌اند و منبع انتساب آن به عمیق را همان چاپ کذایی معرفی کرده‌اند (ص ۳۲۸)، در حالی که این شعر، قصیده‌ای معروف از عزالدین شروانی

انیس العارفين و مونس الموحدين. دستنویس ش ۳۴۳۲
کتابخانه سلیمانیه. مورخ ۸۲۷ق.
- سیف جام هروی (گردآورنده). مجموعه لطایف و سفینه
ظرایف. دستنویس ش OR4110 کتابخانه بریتانیا. کتابت
اوایل سده نهم.

- العارفين. به تصحیح ذبیح‌الله صاحب‌کاری و آمنه فخر
احمد. چ ۱. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس
شورای اسلامی.
- جاجرمی، محمد بن بدر (۱۳۳۷). مونس الاحرار فی دقائق
الاشعار. به اهتمام میر صالح طبیبی. تهران: انجمن آثار ملی.
- جبلی، عبدالواسع (۱۳۷۸). کلیات دیوان. به تصحیح
ذبیح‌الله صفا. چ ۴. تهران: امیرکبیر.
- خادمی، روح‌الله و محمدحسین کرمی (۱۳۹۳). «مجد همگر
و نقد شعر»، کاوش‌نامه، س ۱۵، ش ۲۹ (زمستان): ۱۸۷-۲۲۳.
- راستی‌پور، مسعود (۱۳۹۱). «بررسی انتقادی دیوان اشعار
شهاب‌الدین عمیق بخارایی». کتاب ماه ادبیات، ش ۷۰،
پیاپی ۱۸۴: ۳۲-۳۸.
- رشید و طواط (۱۳۳۹). دیوان. به تصحیح سعید نفیسی.
تهران: کتابخانه بارانی.
- شمس حاجی، محمد (۱۳۹۰). سفینه. به تصحیح میلاد
عظیمی. چ ۱. تهران: سخن.
- عطار نیشابوری، فریدالدین (۱۳۵۸). مختار نامه. مقدمه و
تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: توس.
- عمیق، شهاب‌الدین (۱۳۳۹). دیوان. به تصحیح سعید
نفیسی. تهران: کتابفروشی فروغی.
- _____ (۱۳۸۹). دیوان. به تصحیح علیرضا
شعبانلو. تهران: انتشارات آزما.
- عوفی، محمد (۱۳۶۱). تذکره لباب الالباب. به سعی و
اهتمام ادوارد براون. تهران: فخر رازی.
- کمال‌الدین اصفهانی، ابوالفضل (۱۳۴۸). دیوان. به اهتمام
حسین بحر العلوم. اصفهان: کتابفروشی دهخدا.
- مجد همگر (۱۳۷۵). دیوان. به تصحیح احمد کرمی.
تهران: انتشارات ما، ۱۳۷۵.
- نفیسی، سعید (۱۳۴۱). محیط زندگی و احوال و اشعار
روذکی. تهران: ابن‌سینا.
- ۱۵- هدایت، رضاقلی خان، مجمع‌الفصحاح، به
کوشش مظاهر مصفا، چاپ دوم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۲.

منابع خطی

- صوفی مازندرانی، محمد (کاتب). تذکره بختانه.
دستنویس ش ۱۳۲ کتابخانه مجلس، مورخ ۱۰۱۰.
- جنگ اشعار. دستنویس ش ۲۶۹-۶ کتابخانه ملی. بی تا، بی کا.
- تاج‌الدین تبریزی، علی بن احمد (گردآورنده).

